

**«СЕМЕТЕЙ» ЭПОСУНДАГЫ «КАНЫКЕЙДИН ЖОМОГУ» – АДЕП-АРБИЯНЫН
ЖОЛ КАРТАСЫ**

«Семетей» эпосундагы орчундуу таалим-тарбия катары Каныкейдин баласына Таласка жөнөөр алдында айтылган жомогунун маанисине кеңири токтолсок.

Эпосто Манас менен Каныкей узакка бала көрбөй жүрүп, акыры Кошой баатырдын батасынан кийин бойго бүтүп, Семетей төрөлөт. Бирок атасы жасаган эрдиктерди көрбөй, атасынан эрте ажырайт. Ата да, эне да Семетей үчүн жалгыз Каныкей болуп, анын мойнуна мураскорду чоңойтуу үчүн оор милдет жүктөлөт. Кадимки энелер он ай көтөрүп, омурткасы сыздап, жерге түшкөндөн кийин бооруна алып, ак сүтүн берип, түн уйкусун бөлүп чоңойткон түйшүгү бир тең, келечекте бүткүл элдин мүдөөсүн аткаруучу мураскордун амандыгы үчүн көргөн камкордугу Каныкей эне үчүн бир тең.

«Манас» үчилтигинде Каныкей – башкы каармандардын бири, Букардын ханы Темиркандын кызы. Манаска турмушка чыккан күндөн тартып анын кеңешчиси болуу менен бирге негизги ролдо турат. Манастын даңкын чыгарган акылман аял. Ашкан сулуу, көрөгөч, колунан көөрү төгүлгөн чебер уз. Каныкейдин образы тууралуу К.Жумалиев «Манастаануу» (образдар системасы) аттуу эмгегинде мындайча сүрөттөйт: «Ал – Ата журтту, Мекенди, эл-жерди тышкы жана ички душмандардан коргоодо кашык каны калганча күрөшкөн патриот, эң башкысы, элдин керегине жарай турган уулду төрөп, тарбиялап өстүргөн камкор эне. Каныкей – Манастын гана эмес, жалпы элдин башына түшкөн жакшылык менен жамандыктарын, жыргал менен кууралдарын, кубаныч менен кайгыларын тең бөлүшкөн элдик аял. Ал – Манастын өмүрлүк жолдошу, жан шериги, кысталышта жардам берген акылман кеңешчиси, баатырдыгынан кем калышпаган акыреттик жары. Эпосто анын образы алда канча кенен, алда канча терең, бир сырдуу, миң кырдуу. Ал, кезеги келгенде, чымын жанын кылга байлаган намыскөй, эл-журт башында кыйынчылык түшүп турган чакта ашкан амалкөй, чечкиндүү, чыдамкай, кайраттуу, ошондой эле душмандарынан жалтанбаган эр жүрөк, ашкан баатыр. Ал эми чыныгы достун, туугандын көңүлүн ачаарда ак көңүл жароокер, ак дасторконун жайнаткан кең пейил, меймандос, мээрбан» [1].

Мындан сырткары, Каныкейдин Манастын чоролору үчүн көргөн камкордугунан жана ат таптаган саякердигинен да анын өзгөчө өнөргө ээ экендигин белгилесек болот. Бул тууралуу Багыш Сазанов: «Эпосто Каныкей тулпар таптаган саякер. Анын бул сапаты «Көкөтөйдүн ашында» Аккуланы, өзгөчө, «Семетей» бөлүмүндөгү «Каныкейдин Тайторуну чапканы» аттуу окуяда Тайторуну кантип таптаганы кенен-кесири, толук баяндалат. Каныкей Тайторуну ат чабышка таптоодо «ачуу терин», «сасык терин» алган саякер гана эмес, «кушту да тапка келтирген саятчы. Ал Акшумкарды тумшугу менен эт берип багат» [2].

Акылман аялдын баянынын маанисинин тереңдиги анын кереметтүү образынан эле көрүнөт.

«Каныкейдин жомогу» Манас бөлүмүн кайталоо болсо да, Семетейдин атасындай эр болушу үчүн көрүлгөн камкордук жана анын адам болуп калыптанышына тийгизген негизги фактор деп эсептөөгө болот.

Семетей үчүн кара жанын карч уруп,

Жалгызым аман болсо деп,

Бир кудайга болдум зар-(4. 146-бет) – дейт.

Семетейди жок кылууну каалаган душмандардан коргоо үчүн Каныкей кайын энеси Чыйырдыны уулу менен бирге алып кетүүсү, Каныкейдин энеге болгон мамилеси – өзү да эне экендигин сезген бийик сапаты.

Татаал турмушта эпикалык каарман эртерээк эрезеге жетип, элдин мүдөөсүн, ой-тилегин орундатуусу шарт. Семетей он экиге келгенде, элдин керегине жарап, Ата-журтун коргошу керек.

Демек, эр жеткен жигит өз эли-жери жөнүндө уккандан кийин, ага тезирээк жетүүгө камынат.

Атасынын жашап өткөн турмушу, жасаган эрдиктери, эл жерге болгон сүйүүсү, достукту бийик туткандыгы, кырк чоросуна кылган мамилеси, адамкерчилик жана адилеттик иштери, кыргыз элинин душмандары тууралуу маалыматты баяндаган Каныкей эненин келечекте Семетей атасынын ишин улантып, эли-жерин коргогон, кам көргөн баатыр болуусуна энелик тарбиясы десек болот.

Каныкейдин баянынын маанисинин тереңдиги ушунда. А чынында, Каныкей Манас баатырдын кеңешчиси болгон. Аял болсо да эли-жери деген патриоттук сезими, адамдык руху, Манас баштаган идеяларды ишке ашыруу максатында уулу Семетейдин чыныгы мураскор болуп калышы үчүн көргөн камкордугу.

Адамзатка керектүү рухий дөөлөт катары көптү көрүп-билген эненин баяны өткөндөн гана кабар бербестен, келечекте жасалчу ишке төлгө сымал жол ачып берет. Маселен:

Ошо белги бар болсо,
Ары таман барып кел,
Ошо белги жок болсо,
Ары барбай кайтып кел (4. 153-б.).

Эгерде ал белгини көрбөй калсаң кайра келип мага айт дегени–Каныкейдин өтө көрөгөчтүк менен билгени айтылган, белги жок болсо Семетейди бир жамандык күткөндөй алдын-ала сезүүсү. Чындыгында, андай болуусун каалабайт, бирок алдын ала айтат.

Каныкей Семетейдин баатыр болушу үчүн алдыда тарбиянын татаал түйшүгү, адам болуунун азаптуу жолу тургандыгын түшүнөт. Семетейдин инсан катары калыптанышына, биринчиден, энеси Каныкейдин ролу абдан чоң. Семетейдин Таласка барганда кас-душман ким экендигин жомогунда айтуусу анын көзү ачыктыгы эмес. Абыке, Көбөштүн арамдыгын далилдүү мисалдар менен түшүндүрөт. Чоң атасы Жакып дагы Семетейге кас, себеби Каныкейдин кан сарайын талап жатканда Жакып да алар тараптык болгон. Семетейдин бешигин улакча тартып жатканда да арачы болбостон, тескерисинче Каныкейге каршы тукурган. Жеке керт башынын кызыкчылыган ойлогон арамзаада-лыгынан жаш баатырды мертинтип коёбу деген кооптонуусунан улам айтат.

Семетей он экиге келди, бирок али бала. Ал атасынын бир туугандарын жакшы маанайда күтүп алуусун самайт. Бирок энеси Каныкейдин баянында айтылган чындык кашкайып эле алгач чоң атасы Жакыптыкына барганда көрүнүп калат. Бир тараптуу айтылган пикирдин дал өзүндөй чыгуусу Семетейге энеси Каныкей тараптан аман-эсендиги үчүн көрүлгөн камкордук экендигин айгинелейт.

Мекени Таластын жараты-лышынын кооздугу тууралуу бирде сыймыктануу менен, бирде көйгөй-армандуу баяны Семетейдин өз элинин, ата-бабаларынын тарых таржымалын, Алмамбеттин Манас менен достугун бекемдигин айтуу менен анын көзүн ачат.

Ал эми Семетей энесинин насаатын пассивдүү гана кабылдап койбостон, тескерисинче акыл менен кабыл алып, ойлонуп толгонуусунан элге, жерге болгон сүйүүсү күчөйт. Эсинде бекем сактап, алдыдагы иштерин энеси айткандай жасоого, атасы

АДАБИЯТ ТААНУУ ЖАНА
ЖУРНАЛИСТИКА МАСЕЛЕЛЕРИ

Манас баатырдай жалпы кыргыз журтуна башчы болууга, элин коргоого, бириктирүүгө белсенет.

Дүнүйөм көрбөй тыйынча,

Чачканымдан келейин.

Таластан качып жөө тентип,

Кулунум, качканымдан келейин. (4. 144-бет.)

Каныкей өзү кейип, муьканып олтурса да, баласынын келечеги жогорку орунда турат. Кандай кыйынчылык болбосун, баарын көтөрүүгө даяр. Аны төмөнкү саптардан көрүүгө болот:

Жалгзыым аман болсо деп,

Бир кудайга кылдым зар.

(4. 146-б.)

Семетей Таласка жол тартаарда өзгөчө маанилүү жерлер катары Ак-Чий, Гүл-Токой жана канаттуу куштары, жан-жаныбары, жер-жемиши, андан ары барчу жер аттарын айтып, Боз-Бөлтөк, Кокон, Сыр-Дайра, Олуя-ата, Кара-Балта, Сокулук, акыры жыргалдуу кыргыз жердеген Кең-Кол жөнүндө айтуусу–бул дагы бир бийик тарбиянын бири. Семетей эпосундагы көлөмдүү орунду ээлеген «Каныкейдин жомогу», жогоруда белгилегендей, максаты эли-жерин, душмандарын гана таанытуу эмес, адам катары инсандыгын бийик көтөрүү, атасы Манастай патриот кылып өстүрүү, адилет, абийирдүү башчы кылып тарбиялоо.

«Каныкейдин жомогу» аттуу баянда Семетейге мурасчы катары көп милдеттерди тагат. Өткөн тарыхтан сабак берип, кыргыз эл деген бийик рухун таанытып, ата-бабанын ыйык намысын коргоо үчүн, аларды ынтымактуу жашоого үндөп, душмандарын да сезимин ойготууга түрткү болчу тарбиялык мааниси жогору сабак.

Аман бир барып, аман кел, уулум

Абыке менен Көбөшкө

Атышып кыргын салбай кел.

Күн мезгилин айтайын,

Кулунум, алтыммыш күндөн калбай кел.

Буурулду кармап буудан кыл,

Муңумду гана жазар жетимим,

Сен алты арамды тууган кыл.

Энеси Каныкей далай күүлөнүп

Жомогун сүйлөп түгөтүп,

Жок нерсени билгизип,

Жетим Семетей ичин күйгүзүп - деп алты арам Каныкейге кордук көрсөтүшсө да, аны кектебей, уулун тууган кылып ал дейт. Баатырдын эли-жерин сыяктуу эле өйдөдө өбөк, ылдыйда жөлөк болчу туугандары да болушу керек. Каныкей уулунун улуу идеяны колго алуусу үчүн туугандары менен касташпай, бир максатта болушун каалайт.

Адабияттар:

1. «Манас» энциклопедия. 1т. -Б., 1995. -167-бет.
2. Жумалиев К. Манастаануу (Образдар системасы). -Б., 2008.
3. Айтматов Ч. Байыркы кыргыз рухунун туу чокусу. Китепте Манас. Сагымбай Орозбаковдун варианты 1-китеп. - Ф., 1979.
4. Каралаев С. Семетей. Биринчи китеп. -Ф., 1989.